

ВІДГУК

**офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора
Кройтора Володимира Андрійовича
на дисертаційне дослідження Вороніжського Ярослава Володимировича
«Цивільне судочинство у справах про визнання необґрунтованими активів
та їх стягнення в дохід держави»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 – Право**

Актуальність дисертаційного дослідження. Вибір теми дослідження Я. В. Вороніжським «Цивільне судочинство у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави» обумовлено її актуальністю для науки цивільного процесу та правозастосовної практики. Маю зазначити, що попри значну кількість наукових праць, присвячених питанням сторін, третіх осіб, інших учасників цивільних справ, відкриттю провадження, підготовчому провадженню та розгляду справ по суті, а також стандартам доказуванню і динамічному тягарю доказування в цивільному процесі, досі залишаються недослідженими та невирішеними зазначені інститути в межах справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Визнання майна необґрунтованими активами та його витребування, що фактично є конфіскацією майна, походження якого особа не може пояснити у цивільному порядку (так звана цивільна конфіскація), поряд із визнанням незаконного збагачення кримінальним правопорушенням, є двома найпоширенішими моделями правової протидії незаконному збагаченню. З іншої сторони, визнання необґрунтованими активів і стягнення їх у дохід держави є правовим засобом у механізмі правового регулювання цивільних відносин, що забезпечує захист прав, зокрема права власності. Відповідно, закріплення в чинному вітчизняному законодавстві ефективного порядку розгляду справ про визнання необґрунтованими активів і стягнення їх у дохід держави, який би

відповідав міжнародно-правовим стандартам, є важливим науковим і теоретичним завданням. Розгляд цих проблем пов'язується також з реалізацією стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу.

Аналіз наукової літератури з цієї проблематики засвідчує, що досі не здійснено комплексного наукового дослідження інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, а на вивчення окремих питань у межах цього інституту зосередили увагу лише деякі українські вчені, що підвищує актуальність обраної теми.

Актуальність дисертаційного дослідження Вороніжського Ярослава Володимировича «Цивільне судочинство у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави» також підтверджується необхідністю осмислення результатів національної реформи цивільного судочинства через призму судової практики.

Таким чином, обрання Вороніжським Ярославом Володимировичем теми дисертаційного дослідження «Цивільне судочинство у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави» є актуальним та важливим як для науки цивільного процесуального права так і для судової практики розгляду справ цієї категорії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Роботу спрямовано на реалізацію основних положень Антикорупційної стратегії на 2021–2025 роки, Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки, Стратегії повернення активів на 2023–2025 роки, Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки, Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021, а також передбачено річними планами науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2021–2025 рр. Тему дисертації затверджено Вченою радою Національної академії внутрішніх справ 26 жовтня 2021 року (протокол № 20).

У дисертації чітко сформульовані ***мета та завдання наукового***

дослідження, їх постановка та послідовність дозволяють розкрити основний зміст теми. Об'єкт та предмет дослідження визначені відповідно до встановлених вимог та дозволяють всебічно проаналізувати поставлену проблему, не виходячи за межі наукової спеціальності.

Дисертаційне дослідження виконане та оформлене на високому науковому та професійному рівні. Структура дисертації логічно витікає з поставлених завдань та складається з анотацій, змісту, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (549 джерел на 64 сторінках).

Дослідження містить ґрунтовні наукові положення, які мають науково-теоретичне значення та практичну спрямованість. Здобувачем проаналізовані та використані, в основному, всі відомі на даний час роботи праці науковців, які стосуються предмета дослідження, про що свідчить зазначена дисертантом теоретична база дослідження, виявлена сутність вказаної проблематики, визначено практичне значення дисертаційної роботи.

Сформульовані у дисертації наукові положення, висновки та рекомендації є обґрунтованими. Аналіз тексту дисертаційної роботи дає підстави зробити висновок, що дисертант вдало використовує *методи дослідження* та демонструє наявність навичок творчого наукового дослідження.

За допомогою загальнонаукових і філософських методів досліджено генезу філософської та наукової думки про суть правових явищ і категорій, таких як корупція, злочинність, цивільна конфіскація, позивач та відповідач, номінальний власник, третя особа, свідок, експерт, експерт у галузі права, предмет доказування, динамічний тягар доказування, стандарт доказування. Методи гносеології: теоретичного аналізу й синтезу (індукція, дедукція, порівняння, аналогія, абстрагування, класифікація) надали можливість вивчити довід іноземних держав у впровадженні механізмів цивільної конфіскації.

Діалектичний метод став основою аналізу проблем віднесення норм матеріального та процесуального права до ЦПК України, класифікації механізмів цивільної конфіскації у світі, визначення місця визнання необґрунтованими

активів та їх стягнення в дохід держави в конфіскаційних санкціях і серед інших цивільно-правових категорій, поняття визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, проблем, які виникають у практичному впровадженні інституту. Спільно з історичним методом діалектичний також використано для дослідження генези законодавства та науки про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, а також розвитку цивільної конфіскації в інших країнах світу.

Системно-структурний метод забезпечив методологічну основу всієї роботи, його використано для виявлення особливостей участі в цивільних справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід позивача, яким є держава, інтереси якої представляє прокурор, а також відповідача і третіх осіб, їхніх представників.

Серед спеціальних методів правової науки використано: порівняльно-правовий – для виявлення сучасної тенденції розвитку правового регулювання «цивільної конфіскації» в різних державах; формально-юридичний – для дослідження судової практики, а також правових конструкцій цивільного процесуального законодавства щодо визнання необґрунтованими активів.

Емпіричну базу дослідження становлять рішення судів у цивільних справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави за 2021–2024 роки (11 цивільних справ) в Єдиному державному реєстрі судових рішень України, аналітичних і статистичних матеріалів правоохоронних органів України, рішення судів іноземних держав, а також спостереження з власного досвіду роботи дисертанта.

Дисертація Вороніжського Ярослава Володимировича «Цивільне судочинство у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави» викладена грамотною мовою, сприймається легко та з інтересом. Роботі притаманний науковий стиль.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій зумовлюється належним науковим ступенем та високим рівнем обґрунтованості висновків й результатів дисертаційного дослідження.

Представлене дисертаційне дослідження є одним із перших системних досліджень теоретичних та практичних аспектів наукового дослідження інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Наукова новизна результатів дослідження, наукових оцінок, пропозицій і рекомендацій, теоретичних узагальнень та висновків, які складають основний зміст дисертаційної роботи Я. В. Вороніжського «Цивільне судочинство у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави», в значній мірі зумовлюється актуальністю дослідження та обраним напрямом.

Дисертант слушно визначає, що визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави є міжгалузевим інститутом права, що містить матеріальні норми (про підставу стягнення та наслідки) і процесуальні норми (предмет, стандарт і тягар доказування, а також суб'єкти тощо) та за своєю природою є санкцією, спрямованою на захист суспільних інтересів, яку застосовують за порушення антикорупційного законодавства в межах норм і стандартів цивільного процесу, що полягає в примусовому вилученні в уповноваженої особи (навіть за умови оформлення майна на номінального власника) неправомірних (тобто набутих не за законні доходи) активів. Легітимною метою інституту визнання необґрунтованими активів є забезпечення правомірного набуття права власності та унеможливлення одержання незаконних доходів особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також фізичними чи юридичними особами, які набули у власність необґрунтовані активи за дорученням такої особи або з можливістю здійснення уповноваженими особами дій, тотожних за змістом праву розпорядження, а також стягнення таких активів, у разі визнання їх необґрунтованими, або звернення стягнення на інші активи відповідної вартості. У розумінні ЄСПЛ механізм визнання необґрунтованими активів в Україні є контролем за майном з метою позбавлення права власності на нього в загальних інтересах.

Цілком можливо погодитись з аргументами автора про те, що інститут визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави має такі

основні процесуальні особливості щодо: єдиного суб'єкта, який має пред'являти позов про застосування такої санкції, яким є прокурор; належного(-их) відповідача(-ів); залучення третіх осіб: членів сім'ї уповноваженої особи й інших осіб, чиїх прав та інтересів може стосуватися рішення у справі, переважно примусово за заявою позивача, що не позбавляє суд можливості самостійно залучити третю особу або за її заявою; юрисдикцією суду, до компетенції якого належить розгляд указаної категорії справ (підсудність таких справ ВАКС, за винятком суддів і працівників апарату цього суду); предмета доказування, основними елементами якого є: зв'язок активів з уповноваженою особою та їх необґрунтованість, а саме різниця між їх вартістю та законними доходами особи; забезпечення доказів; забезпечення позову; відкриття провадження, під час якого одержання інформації про місце реєстрації проживання (перебування особи) і перевірка оцінки активів не впливають на здійснення цієї процесуальної дії судом; підстав для відкриття провадження у справі, за умови дотримання інших процесуальних вимог, у позові має бути додатково наведено необґрунтованість активу та його зв'язок з уповноваженою особою, надано докази на підтвердження цього; розгляду в порядку загального позовного провадження; підготовчого провадження щодо перенесення тягара доказування від позивача до відповідача, у разі достатньої доведеності прокурором предмета доказування – необґрунтованості активів та їх зв'язку з уповноваженою особою; розгляду справ по суті щодо оцінки доказів судом за стандартом доказування «перевага доказів».

Дисертація містить ще цілу низку цікавих висновків для науки цивільного процесуального права. Відповідно дисертаційне дослідження Вороніжського Ярослава Володимировича свідчить про ґрунтовне опрацювання ним чинного законодавства, спеціальної зарубіжної літератури, довідкових видань, судової практики з означеної проблематики. Джерельна база дисертації включає 549 джерел, що є достатнім для досягнення поставлених завдань наукового дослідження.

Отже, загалом ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, є достатньо високою, пропозиції

зроблені на належному науковому рівні. Робота є досить збалансованою, виконаною згідно з встановленими вимогами, завершується сформульованими висновками, пропозиціями щодо удосконалення чинного законодавства у сфері правовідносин, що виникають під час реалізації інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Практична і теоретична значущість результатів дисертаційного дослідження. У дисертації Я. В. Вороніжського «Цивільне судочинство у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави» сформульовано важливі для науки цивільного процесуального права теоретичні висновки й практичні рекомендації. Вони можуть бути використані у правотворчій і правозастосовній діяльності, а також у навчальному процесі.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. Позитивно оцінюючі актуальність і високий науковий рівень проведеного Я. В. Вороніжським дослідження «Цивільне судочинство у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави», його обґрунтованість і достовірність, наукову новизну, теоретичну та практичну значимість його результатів для вирішення низки правових проблем сьогодення, слід звернути увагу на певні дискусійні моменти і висловити такі зауваження щодо окремих положень роботи.

Потребує роз'яснення позиція дисертанта щодо визначення предмету доказування у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, а саме на думку дисертанта до основних елементів якого належать обставини, які підтверджують: 1) необґрунтованість активів, а саме різниця між їх вартістю та законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а у разі визнання судом достатньої доведеності зазначених фактів на підставі поданих позивачем доказів – спростування відповідачем необґрунтованості активів; 2) зв'язок активів, про необґрунтованість яких стверджує прокурор САП (прокурори ГПУ) з особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування,

або відсутність зв'язку активів з такою особою в разі спростування його відповідачем.

Вважаю, що аналіз ст. ст. 290-292 ЦПК України дозволяє зробити висновок про можливість виділення наступного загального предмету доказування у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави: 1) активи набуті після дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів»; 2) активи, набуті особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (перелік таких осіб зазначено у п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції»), та/або іншою фізичною чи юридичною особою, яка набула у власність такі активи за дорученням особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або якщо особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, може прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними; 3) набуття активів на законній підставі; 4) різниця між вартістю таких активів і законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день набрання чинності зазначеним Законом.

Крім того, вважаю, що в цивільному судочинстві слід виділяти загальний предмет доказування по конкретній категорії цивільних справ і конкретний предмет доказування залежно від обставин певної цивільної справи. А вже встановлення конкретного предмета доказування залежить від обставин певної цивільної справи, яка розглядається та вирішується в суді. Вважаю за доцільне щоб дисертант під час захисту дисертації пояснив більш докладно свою позицію з цієї проблематики.

На сторінці 31 та 89 дисертант стверджує, визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави є міжгалузевим інститутом права, що

містить матеріальні норми (про підставу стягнення) і процесуальні норми (предмет, стандарт і тягар доказування, а також, суб'єкти тощо) та за своєю природою є санкцією, спрямованою на захист суспільних інтересів, що застосовують за порушення антикорупційного законодавства в межах норм і стандартів цивільного процесу, яка полягає у примусовому вилученні в уповноваженої особи (навіть за умови оформлення майна на номінального власника) неправомірних (тобто набутих не за законні доходи) активів. Дійсно можливо погодитися з позицією про існування міжгалузевого інституту, що охоплює норми цивільного та цивільного процесуального права. Разом з тим, є спірним твердження про те, що цей інститут охоплює й антикорупційне право. Антикорупційне право є скоріше галуззю законодавства чи можливо навчальною дисципліною. Виділення такої галузі права як антикорупційне право є спірним та потребує додаткового обґрунтування. Хотілося б почути думку здобувача з цього приводу.

На стор. 179-183 дисертації здобувачем розглядаються питання розподілу обов'язків доказування певних обставин у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. Разом з тим, вважаю за необхідне зазначити на тому, що автор мав більш аргументовано приділити увагу в своєму дослідженні на існуванні презумпції по цим справам. Як відомо, що істотну роль у розподілі обов'язків доказування відіграють правові презумпції, тобто закріплені в законі припущення про існування певних фактів за пов'язаності з ними інших фактів. Презумпція звільняє сторону, на користь якої її встановлено, від доказування факту. Проте головне призначення презумпції полягає не у звільненні певних фактів від підтвердження доказами, а в найбільш доцільному розподілі обов'язків доказування цих фактів між сторонами. Вважаю, що для справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави є актуальним розгляд питання про існування презумпції необґрунтованості активів, яка застосовується судом за наявності сукупності певних умов. Презумпція необґрунтованості активів, закріплена Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб,

уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів», є окремим винятком із дії презумпцій правомірності набуття права власності на майно (ч. 2 ст. 328 ЦК України) та добросовісності володіння майном (ч. 3 ст. 397 ЦК України). На моє переконання позиція здобувача з цього важливого питання потребує детального пояснення.

Загальна оцінка дисертаційної роботи та її відповідність встановленим вимогам. Утім, висловлені зауваження є дискусійними та істотно не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи. Вони викликані інтересом до рецензованого дослідження, новизною та актуальністю питань, що розглядаються здобувачем. Розроблені в дисертації ідеї можуть бути підґрунтям для подальшого плідного дослідження даної теми. Публікації відповідають темі дослідження.

Зміст дисертації в повній мірі відповідає її назві. Сама робота відповідає встановленим вимогам, була оприлюднена у належні терміни. Знайомство із науковою працею Я. В. Вороніжського «Цивільне судочинство у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави», належне використання автором наукових джерел у тексті дисертації, в тому числі іншомовних, дозволяє прийти до висновку про відсутність у дослідженні як привласнення авторства чи чужого твору науки та випадків використання у тексті вказаної наукової роботи чужого твору чи його частини без посилання на автора, так і відсутність порушення інших елементів академічної доброчесності.

Як **висновок** слід зазначити, що дисертація Вороніжського Ярослава Володимировича «Цивільне судочинство у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави» є самостійним завершеним науковим дослідженням, містить нові теоретичні положення та висновки, наукові узагальнення щодо досліджуваного предмета та практичні рекомендації, які в сукупності розв’язують конкретне наукове завдання, що має суттєве значення для науки цивільного процесуального права України.

На підставі викладеного є підстави вважати, що дисертаційне дослідження на тему: «Цивільне судочинство у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави», котре подано на здобуття освітнього (і водночас

першого наукового) ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право за змістом, обсягом, науковою новизною, теоретичним і практичним значенням та оформленням відповідають вимогам Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» № 44 від 12 січня 2022 р. Ознайомлення з дисертаційною роботою Я. В. Вороніжського на тему «Цивільне судочинство у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави» свідчить про доцільність присудження йому спеціалізованою вченою радою наукового ступеня доктора філософії в галузі права, оскільки він набув теоретичних знань, умінь, навичок та інших компетентностей, достатніх для продукування нових ідей, розв’язання комплексних проблем у галузі професійної діяльності, оволодів методологією наукової діяльності, а також здійснив власне наукове дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення. Рівень виконання здобувачем наукового ступеня поставленого наукового завдання є належним.

На підставі викладеного вважаю, що здобувач вказаного наукового ступеня Я. В. Вороніжський заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право, а його дисертація заслуговує на позитивну оцінку з боку спеціалізованої вченої ради.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор
професор кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного університету
внутрішніх справ

Кройтор В.А.

Фахтеев ВАСА Кимментаева Д.